

POLITIKA ÉS OKTATÁSKUTATÁS MAGYARORSZÁGON

ETANULMÁNY SZERZŐJE OKTATÁSI tanácsadással foglalkozik. Magyarországon az oktatási tanácsadás teljesen ismeretlen szakma volt egy évtizeddel ezelőtt. Mára ismert, jobb esetben elismert szakmai szolgáltatási formaként üzemel az oktatás körüli tudáspiacon. Egyre több hazai szakértő fontolgatja tudásának ilyen formában és ilyen szakmai kódok szerint történő átadását.

Ugyanakkor a szerző nyugat-európai kollégái ma is meglepetten értelmezik az oktatási tanácsadás magyarországi jelenlétét. Anglia, Hollandia és Skandinávia kivételével a üzleti tanácsadás még nem bevett szolgáltatási forma az oktatásban, különösen nem piaci cég részéről. Esetükben inkább csak az állami vagy non-profit keretekben végzett szakértésről van ma még szó.

Véleményem szerint a fenti szolgáltatástípus kialakulása – minden személyes íze és érdekessége ellenére – egy általánosabb változás részeként írható le. Ez az általánosabb változás az oktatás irányításával, irányíthatóságával van kapcsolatban. Az oktatáspolitikai olyan tudásfajtákra tart igényt, melyek korábban nem léteztek. A több évtizede zajló változások eredményeképpen az oktatás bonyolult és költséges társadalmi alrendszerre vált. Ahhoz, hogy irányítani lehessen, új fajta felelősségvállalókra és szakemberekre van szükség. Azoknak, akik az irányítás felelősségét ma vállalják, nem tisztán politikai vagy tudományos módon megfogalmazott információra van szükségük. Ez a körülmény arra ösztönzi az oktatáskutatást, hogy funkcionálisan több irányban differenciálódjon. Ezzel egyidőben új szerepkörök alakulnak ki, amelyek lehetővé teszik, hogy a szakemberek által elért eredményekből a politikusok számára szükséges információ jöjjön létre. A differenciálódás bonyolult és problematikus folyamat, különösen olyan kis országban, mint Magyarország, ahol az erőforrások és mozgásterek korlátozottak, így a közvetítés különböző szintű szerepei átfedik egymást.

E tanulmányban a szerző célja az, hogy megvizsgálja a politika és a kutatás kapcsolatában kialakult új működési mechanizmusokat a köz- és felsőoktatás területén. Két fogalom, a tudományos kutatás *funkcionális differenciálódása* és a politika és a kutatás közötti *különböző szintű közvetítő szerepek intézményesülése* felhasználásával vizsgáljuk meg, hogyan érintkezik a modern oktatáskutatás az oktatáspolitikával.

E tanulmányban olyan egyéni feltevésekre alapuló elemzést teszünk közzé, amely elsősorban a szerző munkája során szerzett tapasztalataira épül és nem célzott kutatás eredményeire. Az elméleti keret tehát hipotetikus, habár a tények egy részét megvizsgáltuk és elemeztük. A szerző meggyőződése, hogy a tanulmányban kifejtett nézeteket a hazai oktatáspolitikai elitsoportok empirikus vizsgálatával szükséges igazolni. A tanulmány záró részében erre teszünk is rövid javaslatot.

Esetünkben a munka során szerzett tapasztalat azt jelenti, hogy a szerző számos szakértői testület tagjaként és két országos reformbizottság vezetőjeként – és ezzel egyidőben tudományos kutatóként – a politika és kutatás egymásra hatásáról szerzett tapasztalatait elemezte önreflexió útján. Az egyik bizottság a tandíj bevezetésével foglalkozott 1994-ben, a másik a rövid ciklusú szakképzés felsőoktatási integrációjával, 1995-ben (*Farkas & Setényi 1995*). Az a tény, hogy fiatal kutatóként országos reformbizottságot vezethettem (a gyakorlatban ez inkább koordinációt jelentett) – a kalandvágyat leszámítva –, oly mértékben ellentmondott személyes értékrendemnek, hogy az egészségtelen élethelyzet keltette feszültséget munka közbeni, folyamatos önreflexióval próbáltam oldani. Az alábbi sorok ezen önreflexió absztrahálásából és általánosításából táplálkoznak.

A hagyományos oktatáskutatás elégtelenségének jelei

A közép-kelet-európai régióban Magyarország már a 80-as években egyedülállóan modern és nyitott oktatáskutatással rendelkezett. (Szlovénia szintén figyelemre méltó teljesítménye méretei és kutatási kapacitásai miatt a megérdemelnél kevesebb figyelmet kapott.) Nem egyszerűen magas szakmaiságú pedagógiáról, demográfiáról, statisztikáról vagy politikatudományról, hanem egy önálló *oktatáskutatói paradigmáról* volt szó. E paradigma – legalábbis a 80-as évtizedben – interdiszciplináris volt, hajtóerejét pedig a századvég hazai reformkorának történet- és politikatudománya, közgazdaságtana, szociológiája adta. Ez a tény az egyik fontos magyarázó oka az új és még újabb közvetítői-szolgáltatói szerepek gyors magyarországi differenciációjának.

Az oktatáskutatás hazai paradigmájának kialakulása egybe esett a szocialista pártállami berendezkedés fokozatos legitimációvesztésével. Az ideológiai legitimáció felmorzsolódása előtérbe helyezte a technikai-pragmatikus teljesítményt, ezáltal politikai keresletet támasztva az oktatáspolitikai döntések tudományos legitimációjának. E személyes kapcsolatokon keresztül zajló, nehezen átlátható politika – tudomány együttműködés ma elsősorban emlékiratokon illetve megírt reformkonceptiókon keresztül érhető tetten. E tanulmány szempontjából a politika és tudomány lázas és mohó közösüléseit hozó 80-as évtized – a funkcionális differenciálódás és a közvetítő szerepek fejletlensége folytán – inkább az értelmiségtörténeti kutatások lapjára tartozik.

Ma már azonban látható, hogy az 1990-es demokratikus változás fokozatosan újrendezte a reformparadigmák és a közhatalom viszonyát. Egyrésztől megnőtt az igény a professzionális tudományművelés és kutatás iránt – kizorítva ezzel a reformközgazdaságtant, elkötelezett szociológiát, reformpolitológiát és szakértői jellegű oktatáskutatást. Másrésztől viszont felértékelődtek a politika és tudomány közötti professzionális közvetítői-szolgáltatói szerepek is.

E változásról először a magyar oktatás 1993–94-es állapotáról szóló OECD jelentés tudósított. Itt olvashatjuk az alábbi megállapítást: „E tekintetben szeretnénk hangsúlyozni a politika és a kutatás/fejlesztés közti szorosabb kapcsolat szükségességét az oktatásügy területén. Az Oktatási és Kulturális Minisztérium finanszírozásában működő oktatáskutató intézmények szerepét és feladatait újra kell fogalmazni. Egyrészt fontosnak találjuk azt, hogy legyen a politikától független oktatáskutatás, másrészt, hogy legyen olyan intézmény, amely az Oktatási és Kulturális Minisztérium közvetlen megbízásait hajtja végre. Természetesen vannak érvek, amelyek a két funkció intézményi szétválasztása mellett szólnak, de véleményünk szerint mindez együttesen, egy intézmény keretein belül is megvalósítható.” (OECD 1994)

Az OECD jelentés utalt az elégtelenség egyik alapvető okára is: az új feladatok összetettségéhez képest az oktatáskutatás jelenlegi rendszerében igen alacsony szintű a funkcionális differenciálódás. Az OECD szakértői elégtelennek tartották a „megbízásos kutatások”, más szóval az oktatási rendszerre vonatkozó politikai elvek és döntések kialakítását támogató alkalmazott kutatások jelenlegi állapotát és helyzetét.

Az alábbiakban a fenti jelenségek elemzéséhez szükséges elméleti kereteket vázoljuk. Ennek során a politika és oktatáskutatás funkcionálisan differenciált kapcsolatának ideáltípusos modelljét mutatjuk be. Megvizsgáljuk a differenciálódás okait és következményeit is.

A politika és a kutatás közti kapcsolat elméleti modellje

E modell felépítésével nem a tudomány és politika kapcsolata körül zajló végtelen vitához szeretnénk hozzászólni, hanem az 1989–95 közötti oktatáspolitikai oktatáskutatást is érintő fejleményeit szeretnénk absztrahálni, hogy aztán a két rendszer közti bonyolult kapcsolatot könnyebben értelmezhesük.

E tanulmány *első feltevése* az, hogy mind a tudományos kutatás, mind a politika világa önszabályozó társadalmi alrendszer, melynek önálló értékei vannak, és a köztük létrejövő kommunikációhoz meglehetősen kifinomult interakció szükséges. *Második feltevésünk* az, hogy méltánytalan az értelmiségiék között tapasztalható vélemény, amely szerint a politikusok a kutatás rossz szellemei. Bár a politikusok és a kutatók közti kommunikáció tobzódik a kölcsönös sztereotípiákban, mint például „ostoba, cinikus politikus”, vagy „elvonat, életidegen tudós”, e tanulmányban el fogjuk kerülni ezen félrevezető nyelvi fordulatokat. *Harmadik feltevésünk* az, hogy a legitimitációs és manipulációs elméletekkel ellentétben a politika és tudomány egymásra utaltak, *van* egymásnak érdemi mondanivalójuk, kommunikációjuk minőségileg *fontos és javítható*.

Több funkcionális elemzés (Husén & Kogan 1984) ugyancsak felhívja a figyelmet a „két kultúra” közti „feszültségre”. A „feszültség” tényének elfogadása mellett azonban a modern demokráciákban a politika formálása és legitimitálása során gyakran ugyanúgy támaszkodnak a kutatásra, mint a demokrácia működési mechanizmusára. A politikák – különösen az ágazati politikák – minőségét erőteljesen befolyásolja a politika és kutatás közötti kommunikáció eredményessége. Ezért tanulmányunk *negye-*

dik feltevése az, hogy a politika és kutatás közti kommunikációt rendszerek és eljárások egész sora határozza meg. Ezek megismerhetők és teljes mértékben elemezhetők.

Niklas Luhmann a politikát vizsgálatakor hangsúlyozza e társadalmi alrendszer autonóm racionalitását. A politikai rendszer dinamikáját az egymással versenyben álló pártok hatalmi törekvései biztosítják (Luhmann 1989) a „kormányon lenni – ellenzékben lenni” értékduáljának megfelelően. A gyakorlatban a verseny racionalitása nem más, mint egy egyidejű törekvés a lehető legtöbb szavazat megszerzésére és egy adott értékrendszer rugalmas képviselésére. Így általában olyan döntések születnek, amelyek teljességgel idegenek a „tisztán akadémikus” megközelítéstől. Azok az interjúk például, amelyeket Maurice Kogan készített (Kogan 1971) azt bizonyítják, hogy nincs közvetlen hatás tudomány és politika között az operacionalizált politika világában (például az oktatáspolitikai döntéshozásban).

Ugyanakkor a tudományos kutatás is önszabályozó társadalmi alrendszerként működik. A kutatás ideáltipikus tevékenységét úgy határozhatjuk meg, mint a tudományos igazság végtelen keresését. Max Weber klasszikus leírása szerint a kutatás autonóm és erősen specializált tevékenység, amely távol áll attól, hogy pragmatikus vagy politikai igények rendelkezésére álljon (Weber 1992). A kutatásokat a reputáció intézménye integrálja alrendszerre (Luhmann 1970), szelekciós mechanizmusok, forráselosztás és tudományos karrierpályák segítségével.

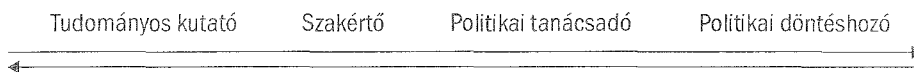
Mivel a kutatás és a politika közti kapcsolat hosszú múltra tekinthet vissza, már a rendszerek, szerepek és tevékenységek egész sora egész sora alakult ki a közvetítés folyamatában. E tanulmányban a közvetítői szerepre és funkciókra koncentrálunk, nem a finanszírozás, igazgatás, befolyásolás vagy elszámoltathatóság közkeletűbb témáira. Ez utóbbiak alapján az itt érvényes interakciót gyakran egyirányú folyamatként értelmezik a politika irányából a kutatás felé. Mind a Weiss által jellemzett „interaktív model” (Weiss 1977), mind Husén „perkolációs” elképzelése (Husén 1984) jó kiindulási pontként szolgál, hogy meghatározzuk az elemzés kereteit. A tudományos eredmények felhasználását a politikai folyamatokban David Easton már klasszikusnak számító „bemenet-folyamat-kimenet” modelljére építjük (Easton 1953).

A modellépítéshez szükséges új szemléletmódhoz Husén és Kogan „közbülső személyekről” (middle men) írott sorai jelentenek segítséget. Husén a kutatás és a politika közötti „közbülső személyekről” ír (Husén & Kogan 1984), de miután feltételezése szerint a „közbülsők” asszimilálódnak a politikához; a közvetítés folyamatát a két csoport – azaz kutatók és politikusok – interakciójára szűkíti. Martin Trow (Trow 1984) – egy fejlettebb amerikai gyakorlatot képviselve – elkülöníti a „politikai elemző” funkcióját és szerepét a politika és kutatás interakciójában. A fentiekben már vázolt feltevéseink szerint a politika és kutatás interakciójának jobb megértéséhez a „közbülsők” szerepeinek és funkcióinak további elemzésére, finomítására van szükség.

A két országos reformbizottságban nyert munkatapasztalatok alapján leszögezhetjük, hogy a politika és kutatás interakciójának meghatározásához további tisztázásra és részletezésre szorul a „közbülsők” funkciója és szerepe. E tanulmány szerzője a következő tengely mentén sorolta be a szereplőket:

1. ÁBRA

A politika és a kutatás közti közvetítő szerepek a kommunikáció tengelyében

Ez az osztályozás ideáltipikusnak tekinthető, mivel a valóságban a legnagyobb befolyással rendelkező „közbülsők” gyakran két-három szerepben is megjelennek egy-azon időben. Véleményünk szerint a tény, hogy viszonylag kevés az elismert kutató, és hogy a szerepek minden bizonnyal elkerülhetetlenül keverednek egymással, nem kérdőjelezi meg, hogy a fenti felosztás megfelel a valóságos szerepeknek. Egy másik lehetséges ellenvetés a szerepek mesterséges voltára vonatkozik, hiszen minden értelmes, oktatáskutatással foglalkozó személy fejében néhány perc alatt oda-vissza lezajlik a fenti tengelyen értelmezett kommunikációs-interpretációs folyamat. Minket azonban ez alkalommal nem az oktatáskutatók személyes, mentális szerkezete, hanem az oktatáspolitikai és kutatás intézményült párbeszéde foglalkoztat.

A szerepek és tevékenységek osztályozásakor a politika és a kutatás közti interakciót olyan folyamatnak tekintjük, amelyben a két alrendszer információt dolgoz fel. Ebben az értelemben inkább *az interpretáció analógiája* kifejezést használnám Easton „ajtónálló” (gate keeper) fogalma helyett, mert ez utóbbi nem fogadja el szükségszerűen a politikán kívüli kategóriákat, és arra sem szolgál magyarázattal, hogyan jut be kívülről információ a „politika dobozába”. Az interpretáció elve alapján a tudomány és a politika autonóm, így a kutatási eredmények nem használhatók fel közvetlenül a politikában, és a politikai megrendelések nem fordíthatók át közvetlenül tudományos tevékenységre. A tudományos eredményeket politikai alternatívákká kell formálni az interpretáció folyamatában. Az interpretáció bonyolult folyamatában a munka és a szakosodás megosztásával különféle funkciók és szerepek jönnek létre. Az interpretáció nem független az értékektől, de a világosan meghatározott funkciók és jól megalapozott szerepek elszámoltathatók.

A tudományos megállapításokat *tudományos kutatók (researcher)* teszik. A tudományos kutatás keretében feltett kérdéseket és az ezekre adott válaszokat is a kutatás belső logikája szerint fogalmazzák meg, így a tudományos érvek nem használhatók fel közvetlenül a politikai vagy kormányzati érvrendszerben. Jó példát szolgáltat ehhez a kommunikációs szakadék, amely az egyértelmű „igen vagy nem” típusú válaszra képtelen tudósok és a „leegyszerűsített” kérdéseket megfogalmazó politikusok között oly gyakran bekövetkezik. A tudomány szakosodott, töredezett nézőpontja csak igen kis mértékben teszi lehetővé az eredmények általánosítását. A kutatás hagyományos intézményei az egyetemek és a szakosodott intézetek; létüket a kutatáshoz szükséges infrastruktúra, szellemi közösség és közösségi reputáció indokolja.

Az interpretáció folyamatában a tudományos eredmények fragmentált (más szóval tudományosan rendezett) elemeit először értelmezni, újrarendezni és rendszerezni kell, amit a *szakértők (expert)* végeznek el. (A „politikai elemző” kategóriája, amit Trow határozott meg (Trow 1984), mondhatni megegyezik e modell szakértői szere-

pével). A tudományos kutató és a szakértő közti különbség elsősorban a szakosodás mértékében és az érdeklődési körben ragadható meg. A szakértők egy tudományterület stratégiai áttekintésével bírnak, a részletek már kevésbé érdeklik őket. A szakértő egyik feladata a tudomány integritásának fenntartása, a másik pedig a tudományos megállapítások halmazában a politika felé transzformálható eredmények megtalálása. Ennek érdekében a szakértők általában az adott terület „legfontosabb problémáit” (issue-raising) határozzák meg. Ezt a funkciót Taylor (*Taylor 1973*) a politikusok „érzékeny tevéseként” írja le. A szakértők tudományos hitelességük fenntartása érdekében gyakran közreműködnek olyan alkalmazott kutatásokban, melyek szerényebb szakosodást és rövidebb távú munkabefektetést igényelnek. A szakértői szerep gyakran jár átmeneti intézményesüléssel is. A szakértők általában politikai pártok és/vagy vitaanyagok köré szerveződnek illetve reformbizottságokban dolgoznak (lásd például a klasszikus svéd reformbizottságokat vagy a Robbins, Plowden stb. jelentéseket az Egyesült Királyságban). Ehhez a munkához globális kereteket biztosít a Világbank, az OECD és más szervezetek 1945 óta. Magyarországon az oktatáspolitikára felé közvetíteni képes szakértői kör kialakulása a 80-as évekre tehető. Fellépésük – legalábbis kifelé – csoportszerűen történt, és egy önálló „oktatáskutatói” – valójában inkább a „tisztá” tudományterületekből szakértői koherenciával összeépített jellegű oktatásértelmezői – paradigmát is kialakítottak.¹

A *politikai tanácsadók* (*advisor*) feladata az, hogy a szakértők által exponált problémákat egyeztessék a különböző politikai érdekekkel, és politikai döntési lehetőségeket (alternatívákat) alakítsanak ki. A szakértői munkaszakaszból átemelt problémák különböző értelmezési lehetőségeit fogalmazzák meg, hogy ezután meghatározzák a megoldáshoz vezető módszereket. A politikai tanácsadó szerepét általában intézményektől függetlenül töltik be, és az e pozícióban lévő emberek gyakran személyesen kötődnek minisztériumi döntéshozókhoz és/vagy pártpolitikusokhoz. A politikai tanácsadó kiválasztásában már olyan nem-tudományos elemek is erősen szerepet játszanak, mint a bizalom, terhelhetőség, konfliktustűrés vagy a kiszámíthatóság. Ez a szerep gyakran összekeveredhet a tisztán politikaival, bár a magyar oktatáspolitikában 1990–96 között az első számú tanácsadók (akár kinevezettek, akár informálisan meghívottak) egyértelműen elkülönültek mind a politikusoktól, mind pedig a hagyományos szerepüket őrző kutatóktól.

A *politikai döntéshozók* (*political decision-maker*) (akár a kormányzati szerveknél, akár a pártokban) az adott politikai válaszlehetőségek közül választanak és ezt próbálják meg „eladni”. A politikai tanácsadók által megfogalmazott válaszlehetőségek közül a hosszú távú értékítéletek (azaz a „politikai vállalás” operacionalizálása) és a rövid távú érdekérvényesítés (azaz bizonyos érdekérvényesítés számára szabad út en-

¹ A hazai oktatáskutatói paradigma ma már nemzetközi pályát fut be. Magyarország számára a nemzetközi oktatásfejlesztéssel foglalkozó szakmai-politikai szervezetekbe (OECD, Világbank, EU) való érdemi betagozódást gyorsította fel. 1990 óta jól nyomon követhető a hazai paradigma megermékenyítő hatása a közép-kelet-európai térségben is. Lökést adott a szakértői és politikai tanácsadói csoportok differenciálódásának Csehországban, Szlovákiában, Romániában; ösztönözte az oktatáspolitikáról való gondolkodást Oroszországban, Lengyelországban, Bulgáriában, Macedóniában, Albániában. Megfigyelhető a paradigma részelemeinek kiterjedése a Soros-programok által érintett távolabbi régiókban (Közép-Ázsia, Mongólia) is. E folyamat elemzése önálló kutatást érdemelne.

gedése) összeegyeztetésével választanak. Döntésüket sajátos érveléssel alátámasztva hozzák nyilvánosságra, aminek az a szerepe, hogy tudományosan „igazolják” azt.

A fenti model dinamikáját a politika és a kutatás önszabályozó és versenyszerű gyakorlata biztosítja. A modern tömegdemokrácia politikáit az ún. társadalmi problémák dinamizálják. Mindig szükség van újabb és újabb „problémákra”, amelyeket azután sikeresen lehet képviselni, elnyerve ezzel a közvélemény támogatását. A társadalmi problémák megfogalmazódhatnak a képviselői demokrácia fórumain, de – és ez utóbbi gyorsabb és hatékonyabb – kitermelhetők a tudomány bevonásával is. Ez tehát a tudomány dinamizáló feladata.

Ugyanakkor a tudományos kutatás feltárhat olyan veszélyeket, kockázati forrásokat is, amelyek bizonyos politikai elvek öntudatlan alkalmazásából származhatnak. Bonyolult és növekvő társadalmi alrendszerek (mint amilyen pl. a felsőoktatás) irányítása során olyan dilemmák jönnek létre (költségnövekedés, csökkenő színvonal, növekvő számú lemorzsolódó, méltányossági problémák stb.), amelyeket aligha lehet a „józan ész” alapján megítélni és kezelni. Itt jelentkezik a tudomány korrekciós feladata.

Amikor a funkcionális differenciálódás szintje alacsony, a politika és a kutatás közti kommunikáció minősége veszélybe kerül, a politikai irányelvek kialakítása nehézkessé válik, tisztázatlan szerepek, informális döntéshozás, zavart kommunikáció, inkonzisztencia, kampányszerű végrehajtás, hisztérikus „reformra kapcsolás és blokkolás” jelenhet meg a rendszerben. Az alacsony szintű kommunikációt a tudomány is megszenvedti; a kutatói, szakértői és politikai tanácsadói szerepek összezavarásával az egyének szakmai teljesítménye ellenőrizhetetlenné válik. Csodadoktorok és tudományos szélhámosok tűnnek fel, sérülnek a szakma belső szelekciós mechanizmusai.

Természetesen elképzelhető a politika és tudomány közötti kommunikációs tengely hiánya is; a politikai döntéshozatal *képes* tudományos támogatás nélkül működni. Az is lehetséges, hogy a politika csak a tengely hozzá közelálló szereplőit (és funkcióit) veszi igénybe, azaz politikai tanácsadókat és szakértőket foglalkoztat, de kutatókat (kutatásokat) nem rendel. Hosszútávon azonban az egymásra utaltság felismerése – elsősorban a rendszerirányításból fakadó – kényszerként érvényesül. A szerző által 1990 óta Magyarországon megfigyelt valamennyi demokratikus oktatási kormányzat mélységes bizalmatlansággal viseltetett a „nem saját” politikai tanácsadók, szakértők és kutatók iránt, ám a kényszerek – átlagban másfél év alatt – jól-rosszul újratereztették a politika és tudomány közötti kommunikációt.

Egy új csoport, az üzleti tanácsadók és „az értékelés felemelkedése”

Az elmúlt években a magyar oktatásügy intézményi és minisztériumi döntéshozói egy új szolgáltatást vettek használatba: az értékelést. *Kogan (1993)* és *Neave (1988)* elemezték az új trend társadalmi-politikai hátterét és szakmai következményeit. E helyet elég annyit megjegyeznünk, hogy a magyarországi trend megfelel a nemzetközinek. Az értékelést – és a hozzá szorosan kapcsolódó fejlesztést – *üzleti tanácsadók (consultant)* végzik. Európában ez viszonylag új szerep, így gyakran kutatók és szakértők vállalják.

Bár jelentős szakirodalma és gyakorlata van, az üzleti tanácsadás fogalmának szakmai meghatározása igen bizonytalan, különösen az oktatás vonatkozásában. Több

szakterület, például a szervezetfejlesztés, akciókutatás, társadalomlélektan, funkcionális és kritikai társadalmelemzés módszereit és nyelvezetét is felhasználja, gyakran egy projekten belül. A tanácsadás előrehaladottabb szakaszában a feladat gyakran a változás kezelésévé válik. Jóllehet a tanácsadás szerepének tisztázása – különösen a felsőoktatásban – még időbe telik, bizonyos sajátosságok elkülönítik ezt a tevékenységet a szakértéstől vagy a tanácsadástól. Az üzleti tanácsadó számára a mindenkori kiindulópont az adott *szervezet működése*. Az üzleti tanácsadó célja az, hogy az adott szervezet működését *javítsa*, nem pedig, hogy kritizálja. Az üzleti tanácsadók külső emberek, akiknek nincs *a priori* ismeretük az adott szervezetről; olyan *külső tudást* adnak át, amit belső érdekeltségekkel bíró személy nem tudna alkalmazni. Az üzleti tanácsadás és a szakértés közötti legélesebb különbség a tanácsadás végtermékében lelhető fel. Az üzleti tanácsadó nem „megmondja” a problémákat és megoldásokat, hanem az érintetteket teszi képessé a kívánatos változások végrehajtására. Az üzleti tanácsadók nem „tudományos babérokra” törekednek, hanem az üzleti élet szabályai szerint működnek.

Magyarországon az üzleti tanácsadást először nyugati szakemberek végeztek a felsőoktatásban. A közoktatás területén éppen e tanulmány szerzőjének közreműködésével jött létre az első üzleti tanácsadó szervezet. Ennek legfontosabb előfeltételét – egyfajta tudáspiac létezését – azonban a szakértői réteg évtizedes munkája és a szakmai szolgáltatások intézményesült rendszere (a szaktanácsadói rendszer és a közoktatási szakértők piacosodása) teremtette meg.

2. ÁBRA

*A kutatás és a politika közti kommunikáció szereplői*²

	Kutató	Szakértő	Tanácsadó	Üzleti tanácsadó	Politikai döntéshozó
Tevékenység	Kutatás, tudományos eredmények létrehozása és publikálása	A szétszórt tudományos eredmények rendszerezése, menedzselése	A felkínált problémahalmaz szelektálása, prioritizálás, politikai alternatívák kidolgozása	Politikaértékelés és fejlesztés	Döntéshozás és politikai marketing
Értékek	Tudományos, szaktudományos	Kevert: tudomány és politika közötti, szolgáltatói	Politikai/stratégiai, situációs	Menedzseriális, szolgáltatói és termékközpontú	Politikai: stratégiai és taktikai, sikerközpontú
Eredmény	A referenciacsoportok által elfogadott tudományos eredmény	Problémák meghatározása és exponálása	Politikai alternatívák	Javítás és az érintettek kompetencia-fejlesztése	Szükséges és népszerű változás
Pozíció	Egyetemi, kutató-intézeti munkatárs	Multipozicionális	Multipozicionális	Profitorientált cég munkatársa	Kormány, ellenzék tagja

² A mátrix egyes szereplőihöz rendelt elemeknek könyvtárnyi szakirodalma van. Tudásszociológiai szempontból pl. kifejezetten problematikus a tudományos eredmény fenti, naiv elhelyezése. Itt és most azonban nem a mátrix egyes elemeinek kibontása, hanem az elemek közötti válaszfalak és átjárók feltérképezése fontos számunkra.

A modell alkalmazása elsősorban a *szereplők besorolásánál* vet fel dilemmákat egy eleve kevert funkciókkal és szerepekkel bíró, multipozicionális értelmiségi csoport vizsgálatakor. E probléma megoldásakor elsősorban a kérdéses funkció és szerep intézményesülése (stabilitás, szakmaiság, időtartam, nyilvánosság) mérvadó.

A háttér: a tudományos szféra differenciálódása

Nyilvánvaló, hogy a szakterületekre felparcellázott tudomány belső szerkezetét és dinamikáját is befolyásolja a politikával való kommunikáció. Tehát a politika és a kutatás közti interakció feltárásához arra is szükség van, hogy megvizsgáljuk a kutatók körének belső dinamikáját. E kör funkcionális differenciálódásának szintje befolyásolhatja a politika és a kutatás közti kommunikáció színvonalát. Természetesen itt sem a tudomány politika általi befolyásolására kérdezzünk rá. Elsősorban arra vagyunk kíváncsiak, hogy képes-e a tudományos szféra a politika – tudomány kommunikációjához szükséges szakértők, politikai és üzleti tanácsadók kitermelésére. Néhány intézményi értékelés tapasztalata a szerző azon feltételezését támasztja alá, hogy a kutatók körén belül – mind személyes pályákon mind pedig kutatóhelyek tekintetében – intenzív differenciálódási és polarizálódási folyamat zajlik. Napjaink tudományos kutatásának két polarizáló tényezővel kell szembesülnie:

Professzionalizáció. Magyarországon, a mesterséges elszigetelés évtizedei után új ismeretek, készségek és attitűd elsajátítása zajlik (például idegen nyelvek napi használata, projektszervezés, a számítógépes kommunikáció és adatbáziskezelés, tudatos pályaeépítés stb.).

Kommerzializáció. A 90-es évekre már a tudományos kutatás állami támogatásának jó része is piacszimuláló rendszerben (pályázati úton) zajlott. A nem tisztán tudományos igényekkel fellépő, fizetőképes új ügyfelek pedig igazi kihívást jelentenek a folyamatosan alulfinanszírozott kutatócsoportoknak.

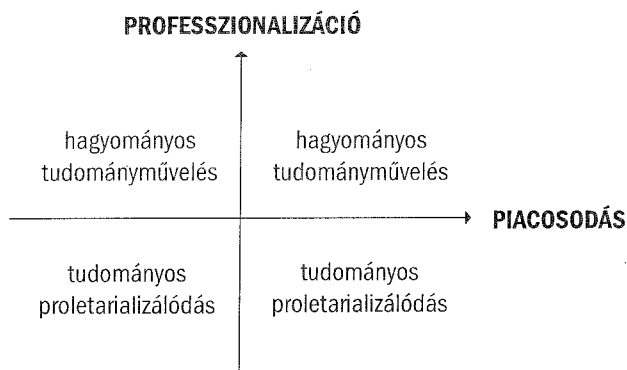
A két legfontosabb befolyásoló tényező meghatározásával már felvázoltunk egy mátrixot (lásd 3. ábra), amelyben jelezni lehet a potenciális tudományos szerepek helyét az erősen differenciálódó egzisztenciális mezőben (Setényi 1994). Ez a mátrix ideáltípus, tartalmában hazai trendet kíván megjeleníteni. Fontos, hogy a négy ideáltípus egyaránt alkalmas egyéni és szervezeti változások modellezésére. Azaz, nem a négy kategória definíciójával való azonosulás, hanem a differenciált mezőn való mozgás iránya bír magyarázó erővel. A második vizsgálható problémakör a szakértői és tanácsadói tevékenységek differenciálódása (a Luhmann-i *Ausdifferenzierung* értelmében) és *intézményesülése* a kutatók körén belül.

A hagyományos tudományművelés – legalábbis az oktatás területén – elsősorban az egyetemi tanszékeken lelhető fel. (A főiskolai szektor ez irányú tevékenységéről a szerzőnek a tanulmány megírásakor nem voltak általánosítható szintű ismeretei). Az oktatással foglalkozó kutatóintézetek bizonytalan politikai elfogadottsága és helyenként tudatos alulfinanszírozása – vezetői ambíciókkal társulva – már a hagyományos tudományműveléstől eltérő – gyakran egy szervezeten belül párhuzamosan zajló – stratégiákat kényszerített ki az elmúlt években. A tudományos proletarializálódás első sorban egyéni túlélési stratégiák erejéig jelentkezett, lényegében a munka-

idő és a megkövetelt tudományos teljesítmény minimalizálására és a megtakarított idő más irányú (jövedelemtermelő vagy közéleti aktivitásos) felhasználására irányulva. Szervezeti szinten elsősorban a rossz minőségű felsőoktatási intézmények vonatkozó tanszékein vált meghatározóvá a tudományos proletarializálódás. A versenyelvű tudományművelés egyes területeken kiváló teljesítményt és hozzá kapcsolódó publikálási-átadási tevékenységet jelent, erős nemzetközi együttműködéssel. Erre egyetemi tanszék és kutatóintézet egyaránt szolgáltathat példát. Végezetül, az oktatás kutatásán belül nincs példa vállalkozói jellegű tudományművelésről, de az oktatással érintkező empirikus társadalomkutatás és közvéleménykutatás területén egészen radikális megoldásokat is tanulmányozhatunk.

3. ÁBRA

A tudomány belső differenciálódásának folyamatai

Aki a tudomány – így az oktatás kutatásának – differenciálódását leíró mátrixot erőltetett csoportosításnak látja, tanulmányozhatja a közoktatás területén úttörő módon professzionális üzleti tanácsadást kínáló Expanzió Humán Tanácsadó keletkezéstörténetét. Az Expanzió „bölcseje” – mint a 90-es évek más kirajzásainál is – az Oktatáskutató Intézet volt. Amikor a versenyelvű és hagyományos tudományművelést keverten képviselő intézet politikai-finanszírozási vákuumba került, sürgető kényszerként merült fel új, fizetőképes partnerek felkutatása, és értékesíthető szolgáltatások kifejlesztése. Erre az intézeten belül egy olyan csoport vállalkozott – többé-kevésbé spontán módon –, amely nagy – és később igazolt – lehetőségeket látott az újonnan szerveződött demokratikus önkormányzatok oktatásügyi tanácsadásában. Az új szolgáltatás sikere mind szervezeti kultúra mind pedig napi működés tekintetében kiélezte a különféle tudományművelési és életvezetési stratégiák közötti, intézeten belüli ellentéteket. A kompromisszumos szervezeti megoldások (pl. for-profit tanácsadó központ az intézeten belül) keresése végül nem vezetett eredményre. Ma már látható, hogy ez ügyben a tudományművelés hagyományos és versenyelvű irányát és tisztaságát következetesen védő intézményvezetői akarat volt helyes; a fenti mátrix négy tudományművelési stratégiájából 1990 óta egyetlen oktatáskutatással foglalkozó szer-

vezetnek sem sikerült a vállalkozóit integrálnia. A funkciók és szerepek differenciálódását elemezve megállapíthatjuk, hogy ez a jövőben már nem is lenne szerencsés.

A szakértői munka valamint a politikai és üzleti tanácsadói funkciók áttekintése megkockázathatóná teszi azt a feltételezést, hogy ilyen csoportok és személyek elsősorban versenyelvű tudományművelésre törekvő szervezetekből érkeznek. Ez természetes is, hiszen a szakértői és tanácsadói szerephez szükséges kompetenciák leginkább ebben a környezetben szerezhetők meg. Feltételezésünk szerint, a hagyományos tudományművelés színtereiről 1990 óta nem érkezett politikai vagy üzleti tanácsadó, oktatáspolitikai szakértő is alig. Az üzleti tanácsadás szereplői viszont nem a vállalkozói tudományművelés színtereiről érkeznek, sokkal inkább a versenyelvű tudományművelés színtereiről válnak le.

A fenti elemzés végkövetkeztetése – a politika és tudomány közötti kommunikáció funkcionális differenciációja szempontjából – meglehetősen borúsnak tetszik. Mivel a versenyelvű tudományművelés színterei az oktatás és kutatása területén rendkívül korlátozottak, a jövőben is egy kis létszámú meritési bázisból (pool) állhatnak rendelkezésre szakértők és tanácsadók. Ez pedig a funkciók és szerepek keveredésével – pontosabban a keveredés tartós továbbélésével – jár majd, amely sem a tudománynak, sem pedig a politikának nem válik javára.

Összegzés helyett egy lehetséges elitkutatásról

A politika és a kutatás interakciója még gyengén strukturált a magyar oktatásügyben. A funkciók és szerepek tisztázatlanok, a résztvevők szűk köre gyakran több szerepet vált vagy vegyít. A modern oktatáspolitikai megjelenése katalizátora a szakértői és tanácsadói funkció és szerep differenciálódásának, professzionalizálódásának és intézményesülésének. Ugyanakkor az ország méretei és a tudományművelés korlátozott lehetőségei még sokáig ellentmondássá és fokozatossá teszik e folyamatot. Ezen a jövőben csak a szakértői és tanácsadói funkciók és szerepek új szintjének megjelenése segíthetne. A megyei jogú városok és középvárosok mérete az, ahol a jövőben egy új, helyi oktatásirányítási gyakorlat – politikai döntéshozatal tengely jelenthetne meg, életre hívva a maga szakértőit, tanácsadóit és tudásait. Ez azonban nem tudománnyal érintkező lehetőség, így jelen tanulmányunk tárgyát sem képezheti. A nemzetállami keretektől való kilépés lehet a differenciálódás másik gyorsítója. A magyar oktatáskutatói paradigma tanácsadói „fordítása” kiemelkedően versenyképes szolgáltatássá válhat a közép-kelet-európai térségben.

A differenciálódás és professzionalizálódás elemzésének mai – modellépítő, tapasztalati és anekdotikus – szintjéről a működő gyakorlat megismerésén át vezet az út a professzionális megismerésig. Olyan elitkutatásra lenne szükség, amely – pl. az erre kiválóan alkalmas Delphoi-módszerrel – az oktatáspolitikusok és az oktatást kutatók csoportjaival összeállítatja a politika és tudomány tengelyén 1985 és 2000 között tevékenykedő befolyásos „közbülsők” listáját. A listán szereplőkkel pedig – dokumentumelemzéssel kiegészített mélyinterjúk segítségével – életpálya-elemzést kellene végezni, elsősorban a szakértői és tanácsadói funkciókhoz/szerepekhez kapcsolódó

témakörökben. Az eredmény – mely az ország méretei és adottságai miatt erőteljes európai érvényességgel is bírna – a politikatudomány és az összehasonlító oktatáskutatás számára is felettebb tanulságos lenne.

SETÉNYI JÁNOS

IRODALOM

- EASTON, D. (1953) *The Political System*. New York, Knopf.
- FARKAS, K. & SETÉNYI, J. (eds) (1995) *Felsőoktatás és szakképzés – egy közös jövőkép*. Budapest, Művelődési és Köznevelési Minisztérium.
- HUSÉN, T. (1984) Issues and their background. In: T. HUSÉN & M. KOGAN (eds) *Educational Research and Policy – How Do They Relate?* Oxford, Pergamon Press.
- KOGAN, M. (1971) *The Politics of Education*. Harmondsworth, Penguin Education.
- KOGAN, M. (1993) Az új értékelő állam. *Educatio*, No. 3.
- LUHMANN, N. (1970) Selbstbesteuerung der Wissenschaft. In: *Soziologische Aufklärung: Aufsätze zur Theorie sozialer Systeme*. Vol. I. Opladen, Westdeutscher Verlag.
- LUHMANN, N. (1989) Theorie der politischen Opposition. *Zeitschrift für Politik*, No. 36.
- NEAVE, G. (1988) On the Cultivation of Quality, Efficiency and Enterprise. An Overview of Recent Trends in Higher Education in Western Europe 1986–1988. *European Journal of Education*, No. 1–2.
- OECD (1994) *Review of Educational Policy in Hungary. Examiners' Report for Publication*. Paris, OECD Directorate for Education, Employment, Labour and Social Affairs.
- SETÉNYI, J. (ed) (1994) *Tandíjjelentés*. Budapest, Művelődési és Köznevelési Minisztérium.
- TAYLOR, W. (ed) (1973) *Research Perspectives in Education*. London, Routledge and Kegan Paul.
- TROW, M. (1984) Researchers, Policy-Analysts and Policy Intellectuals. In: T. HUSÉN & M. KOGAN *i. m.*
- WEBER, M. (1992) Wissenschaft als Beruf. In: *Max Weber Gesamtausgabe*. Bd. I/17. Tübingen, Mohr.
- WEISS, C. H. (1977) Using Social Research. In: WEISS, C. H. (ed) *Public Policy Making*. Lexington, Lexington Books.

